

սուցչին մահէն ետք (1741) անոր սկսած մեծ ու լուսաւոր գործը Անոնց ընտրեալագոյնը Յակոբ Նալեան վարդապետ ժառանգեց Կոլոտի թափուր ձգած արժուր ու մանաւանդ յայտնաբերեց իր ուսուցչին համազօր նախանձախնդրութիւնը ազգային ու եկեղեցական կեանքի բարեկարգ ընթացքին, օժանդակ ունենալով խումբը իր աշակերտակիցներուն, որոնք բաւական երկար շրջան մը հանդիսացան իրրեւ դիտակից տէրերը մեր ազգային հրապարակին: Անոնց հետ երկարածգուեցան Կոլոտի մօքին ու գործին աղդեցութիւնը մինչ և վաթսուական թուականները ժ. զարուն, ուր մեր ժողովուրդը իմացական նոր խանդով բռնելու իր ազգային ու մշակութային գիտակցութեան նոր մէկ Զարթոնքը կերտեց: Եւ զ Զարթոնքը արդիւնքն է Կոլոտին ու անոյ յետաւորութեամբ Ամրտոյի գպրեմանքին: Ու աւելին՝ փաստը Հայց. Եկեղեցւոյ մեծ արժանիքին, որուն քեզմաւոր ուժը եղած է միակ կենսաւորողը այն բոլոր հրաշալի իրագործումներուն, որոնք մեր ցեղին դարաւոր ոգորումի նուազման պահերուն իսկ մեր մութը փախցնին լոյսի:

Անխառն հիացում ու սէր մեր հարազատ Մօր՝ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցիին, որուն հրաշածորան ոգեկանութենէն միայն աղբերացան խնկելի մեծութիւնները մեր ժողովուրդին:

ԿԵՂԱՄ ՍՐԿ. ԴԱՐԻԿԵԱՆ

ԳԱՏՄԱԿԱՆ

Ս. ՄԵՍՐՈՂ

Ժողովուրդ որ նստի ի
խաւարի ետեւ զլոյս մեծ:

Աւետարանին, ինչպէս ըսինք, կը բացուէր նաեւ հայ ժողովուրդը, երբ շատեր այսօրեան մեծ ժողովուրդներէն դուրս կը մնային տակաւին քաղաքակրթիչ այդ բարիքէն: Աւետարանի հասկացողութիւնը, առաջին օրէն, հայ ժողովուրդի մէջ այնքան իրական և ուշագրաւ է եղած, որ սքանչալի միայն կրնայ առթել: Անշուշտ հին կրօնը բնաւ իր դիմագրական ճիգը, և սակայն հայ հոգին իր այս նոր արեւելումին մէջ մնաց անահանջ, և քրիստոնէական քարոզչական սիստեմին յաջորդեց դաստիարակութեան մեթոտը, և ծնունդ առին կրօնական, բարոյական և մարդասիրական կազմակերպութիւններ:

Որքան ալ քիչ մը մեծցուած և ջատագովական ընոյթ ունենան Փաւստոսի տեղեկութիւնները այդ շրջանի մասին, ստոյգ է թէ Աւետարանը դար մը վերջ արդէն իրականութիւն է հայ ժողովուրդի համար, և ոչ թէ հաւատքի բանաձեւ մը միայն: Եւ այս բոլորը հայ ժողովուրդի մէջ կատարուած է լոկ քարոզութեամբ և նուիրապետութեան մը աշխատանքներով, վասնզի հայը տակաւին չունէր իր գիրն ու գրականութիւնը, և հետեաբար ի վիճակի չէր ստեղծելու կրօնական ամբողջական դաստիարակութիւն և մշակոյթ: Յունարէն և ասորերէն գիրն ու գպրոցը ծիսական նշանակութիւն ունէին աւելի՛ քան ռեւ բան, եթէ կարելի է այդպէս բացատրել երեւոյթը: Ընդհ է թէ հայոց դարձը, Դ. դարու ընթացքին, ոչ տարածութեամբ և ոչ խորութեամբ ամբողջական էր, սակայն հայ ոգին սիրով կ'ընդգրկէր քրիստոնէութիւնը, և ասիկա ամէն ինչ էր, և ունէր իր պատմական ու հոգեբանական խոր պատճառները:

Քրիստոնէութիւնը, արեւելեան ձևին մէջ մարմնացած արեւմտեան այդ ոգին, ամենէն աւելի կը խօսէր հայուն, որ առ-

հաւական, ազգաբանական և դեռ հոգեխօսական և այլ շարժառիթներով արեւմտեան միտումներ տածած էր միշտ իր մէջ:

Դ. դարու սկիզբը, քրիստոնէութիւնը պետական կրօն կը դառնար, Տրդատ թագաւորի յօժարամտութեամբ եւ Գրիգոր Լուսաւորչի նախաձեռնութեամբ: Որքան ալ պատմութիւնը հրաշքներով և գերբնական երեւոյթներով ուղէ ընդելուզել հայոց դարձի այս պարագան, միւս կողմէն իրողութիւն է թէ քրիստոնէութիւնը հետեւողէն մուտք չգործեց և հեթանոսութիւնը ծախի պէս չանհետացաւ հայոց երկրէն: Քրիստոնէութեան հուրը, ինչպէս ամէն տեղ, Հայաստանի մէջ ևս հայ հասարակութիւնը կը բաժնէր երկու զաղափարական հոսանքներու, զանոնք լծելով պայքարի իրարու դէմ:

Այս իսկ պատճառով մեր Դ. դարը որ այս կերպով կրկէսի կը վերածուէր երկու ընդդիմադրող ուժերու, յամառող հեթանոսութեան և նոր կրօնքին միջև, մէկ կողմէն կը ներկայացնէ մեղի հեթանոսութեան զանդաղ հոգեվարքը և միւս կողմէն քրիստոնէութեան վտանգաւոր ճգնաժամը:

Տակաւին Քրիստոնէութիւնը իբրեւ ուրոյն կազմակերպութիւն և կրօնական համայնք, երբ ներս կ'առնուէր Պետութենէն, կը դառնար Պետութեան մէջ Պետութիւն: Այս պարագան որ ակնբախ է հոռմէական կայսրութեան պարագային, երբ քրիստոնէութիւնը պետականացաւ, աւելի զգալի պիտի ըլլար մեր պատմութեան մէջ, ուր եկեղեցին կարճ ժամանակամիջոցի մը ընթացքին պիտի զօրանար ու կազմակերպուէր, Պետութեան մրցող գառնալու առօրեան:

Յօսելի կաթողիկոսի և Տիրանի ընդհարումը, Մեծն Ներսէսի և Արշակի պայքարը, պարսկական և յունական կոռսակցութիւններու ներքին և արտաքին աշխատանքները, հովանաւորուած նոյնանուն պետութիւններէն, յայտարար նշաններ են այս իրողութեան՝ մեր պատմութեան մէջ, հայոց քրիստոնէութեան զարձին հետ կապուած:

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Աւետարանը կը քարոզուէր մարդոց մարդկային հոգիներուն: Թէ մարդիկ ինչ

պէ՞ս կը դիմաւորէին և կ'ըմբռնէին զայն, ինչպէ՞ս կը մեկնէին զայն ուրիշներու, հարց մըն է որ կը վերաբերի առաւելաբար դասանաբանական և աստուածաբանական պատմութեան:

Աւետարանը կը քարոզուէր անհատներու և կ'ընդունուէր անհատներէն: Սակայն անհատները ընդունելով քրդորին հասարակաց եղող այդ դիրքը, կը զոհէին շատ բան իրենց անհատականութենէն, մտնելու համար հաւատացեալներու ընկերութեանը մէջ: Եկեղեցւոյ պատմութիւնը ուրիշ բան չէ բայց պատմութիւնը այդ ընկերութեան:

Միւս կողմէն Աւետարանէն անկախ մարդը բազկացուցիչ մասն է ընկերութեան, իբրեւ ընտանիք, իբրեւ ազգ և մարդկութիւն: Այս տեսակէտով եկեղեցին ընկերակցութիւն մըն էր Պետութեան մէջ: Հետեւաբար եկեղեցին իր զիրքը ունէր ոչ միայն իր անդամներու նկատմամբ, այլ նաև իր յարաբերութիւնը Պետութեան հետ: Ահա ինչ որ մենք կը կոչենք եկեղեցի և Պետութիւն:

Քրիստոնէութիւնը պետականորէն ճանչցուելով, իբրեւ ինքնուրոյն կրօնական ընկերութիւն կ'երթար բազմելու Պետութեան կազմակերպութեան մէջ: Սակայն քրիստոնէութիւնը գերազանցօրէն անհատական կրօն է, ուր անհատներու դերը կը մնայ միշտ տիրական: Սակայն Պետութիւնը անհատական ըլլալէ աւելի հաւաքականութիւն մըն է, ընդհանուրէն բխած օրէնքներու և վարչութեան ենթակայ:

Ընկերութիւն, կամ աւելի ճիշդ Պետութիւնը կրնայ քրիստոնէայ կոչուիլ, սակայն կարելի չէ մկրտել ընկերութիւնը: Աւետարանը առաւելաբար անհատական հաւատագիրք է իր տիրական ազդեցութիւնը ընկերութեան վրայ արդիւնք է նոյն այս սկզբունքին: Պետութիւնը սակայն նրկական կազմակերպութիւն մըն է, իսկ եկեղեցին կրօնական: Պետութեան պաշտօնատարներու գլխաւոր մտահոգութիւնը ընկերութեան կարիքն է, իսկ եկեղեցւոյ պաշտօնատարներու կէտ նպատակին՝ հոգիներու փրկութիւնը: Ահա թէ ինչու քրիստոնէութիւն իբրեւ անհատական հաւատքի տեսակէտ ծնունդ կուտայ ազանդներու, որոնք այս տեսակէտով միայն հասկնալի կը դառնան: Սակայն Պետութեան

համար, որ անհատական ըլլալէ աւելի ընկերային կազմակերպութիւն մըն է՝ անհատականի կը մնան սղանդներու գոյութիւնը:

Եկեղեցին յետոյ պիտի որդեգրէր Պետական այս նախնականութիւնը, անոնց կարենալ իւրացնելու սակայն անոր կեդրոնական հեղինակութիւնը:

Մեր մէջ Դ. զարուն, այս տարանջատ պայքարը իր զագաթնակէտին պիտի հայնէր, նոյն այդ դարու վերջաւորութեան սակայն զփոսար էր ըսել Պետութիւն թէ եկեղեցին կը շահէր պայքարը՝ Իրականին մէջ երկուքն ալ կորսնցուցած իրենց ունեւ կենսունակութիւնը, մօտ էին իրենց վախճանին:

Ճշմարտութիւն մեծ էր, սակայն ոչ տրանսպարենտ կային մարդիկ որոնց մտքին մէջ արդէն սկսած էր ձեռնկերորդի վերաբերման զէնքը՝ ինչ միտքը, երկիրը այս ճշմարտութենէ վերկիւտ գողտփարը, սկսած էր արդէն ապրիլ քանի մը նոտաւաւոր եւ պատասխանատու միտքերու մէջ: Մեր քաղաքական իշխանութեան տկարացումէն վերջ մանաւանդ, մեր լինել թէ չլինելու խնդիրը օրուան հրատապ հարցն էր: ինչ գերը չեն մեռնիր, եթէ կամուրջին անձնատպան չուզեն ըլլալ, հայուն կեանքը հրաշալի իրողութիւններէն մին է պատմութեան, իր ապրելու անառիկ իղձը հերքումի իսկ է անձնատպան ըլլալու կրաւորական նախնան: Սակայն այդ մեծ զարթոնքին և ինքնավերկութեան մարմին տուողը պիտի ըլլար Ս. Մկրտիչը, մեր մտքի մեծ լուսաւորիչը:

Ե. Վ. Տ.

ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ՇԽՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ

Քաղելով Հաննէ Եպս. Երուսաղէմացի, Սատուածատու Եպս. Տ. Յովհաննէսեանց և Տ. Հ. Թ. Սաւադանեանց Սաղիմական պատմագիրներէն, ինչպէս նաև մնացորդ արձանագիր Յիշատակարաններէն, կուտանք Շղթայակիր Գրիգոր պատրիարքի շինարարական գործունէութեան մէկ պատկերը Հայ Երուսաղէմի և անոր պատկանող թեմերուն մէջ:

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ս. Յակոբեանց Մայրավանք.

Մայր Տաճար՝ Ս. Յակոբեանց. — 1721-1748, քսանեւթ տարիներու ընթացքին Շղթայակիր հեղհեռէ կ'ամբողջացնէ Ս. Յակոբեանց Տաճարին նորոգութիւնը իր բոլոր երկրորդական մատուցներով միասին, այսպէս. —

1721ին կը կանգնէ ոսկեղօծ փառաւոր խաչկալները Տաճարին:

1727ին Ս. Նշանի վերնայարկ մատուռը իր ոսկեղօծ պատշգամով միասին:

1724ին Սողաքեղոց վերնայարկ մատուռը (հոն կը հաստատէ Գրչագրաց մատենադարանը), Ս. Ստեփանոսի մատուռը (Սեանդատունը), նոյն ատեն կցելով անոր հիւսիսային կողմի նորակերտ երկու կամարները, ուր կը կանգնէ նաև Ս. Լուսաւորչի խորանը: Իսկ մատրան ձախակողմեան փոքրիկ խորանը (նախկին Լուսաւորչի խորանը) կ'անուանակոչէ յանուն Ս. Կիւրղի Երուսաղէմացւոյն: Բոլոր խորանները կ'ունենան իրենց ոսկեղօծ խաչկալները:

1726ին կը նորոգուի Ս. Էջմիածին եկեղեցւոյ խորանին մարմարակերտ բեմն ու կը կանգնէ խաչկալը, և ի նորոյ կը հաստատէ Ս. Սինայի մարմարակերտ խորանը, ի յիշատակ վանքի պարտքը վճարող Հայոց Ազգին:

1727ին Շղթայակիր խնդրանքով՝ և Յովհ. Կոլոտի և Սեղբոս Ակնցի ամիրայի ջանքերով ստացուած արքունական արտօնագրով մը, կը ձեռնարկէ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի ամբողջական նորոգութեան, ու